

**Se socioložkou Kateřinou Liškovou o politice touhy,
emancipaci, která lidem leží v žaludku, a sexu v ČSSR**

NEMÁME V GENECH POCHODOVAT ZA PRÁVA JINÝCH

Text Linda Bartošová
Foto Dita Pepe

Jak jdou dohromady vykonstruované politické monstrprocesy a sexuální revoluce? V padesátých letech v Československu se na půdorysu tehdejšího režimu sešlo obojí. Ženám se otevíraly možnosti svobodného sexu, v rovnoprávném manželství i mimo něj, a měly na něj dost času. Jejich těla i mysl osvobozovalo také pestřejší pojetí krásy — nebyl úzce definovaný ideál. I o tom jsme mluvily se socioložkou Kateřinou Liškovou, autorkou knihy *Politika touhy. Sex a věda v komunistickém Československu*, která ukazuje nový pohled (nejen) na sex a vědu za socialismu.

Byl sex za komunismu v lecčems progresivnější než v počátcích svobodné České republiky, kdy jsme se v mnoha jiných ohledech otevírali světu?

Byl v lecčems svobodnější. Obzvlášt na ženy nebyly kladeny nároky, které přišly až s kapitalistickým pojetím ženského těla, tedy s komodifikací ženského těla a jeho zobrazováním v sexualizovaných kontextech. V devadesátkách se otevřelo větší pole informací. To, že lidé mohli cestovat a číst, co chtěli, pro ně bylo nepopíratelně informativní. Také ale přišel tlak, který se od otevřených hranic a přílivu komerce nedá oddělit a na který jsme nebyli připraveni.

Máte na mysli i tlak na vzhled ženských těl?
V devadesátkách se pohled na to, co je krásné a sexy, velmi zúžil. V každé době se mluví o krásných lidech a krásných ženách, ale ten pohled na to, co je krásné, byl za socialismu

výrazně širší. Vyrůstala jsem v osmdesátých letech a vzhled tehdy nebyl vysoko na žebříčku priorit dívčího smýšlení o sobě samých. Pro ženu bylo svobodnější vyrůstat v prostředí, které tělesnost nevnímá úzce a normativně. Krása nebyla tím, co ženu definovalo. Za socialismu bylo považováno za atraktivní mnoho různých typů těl a tváří.

Vlastně by mě coby člověka narozeného v roce 1993 nikdy nenapadlo o tom takto přemýšlet. Stejně tak mě překvapil fakt, jak progresivní bylo socialistické Československo v otázkách sexuality. Proč se to vytratilo ze všeobecného povědomí?
Nejsme schopni kognitivně pobrat, že jeden režim může zároveň představovat několik věcí, navíc protichůdných. Minulý režim nebyl stran politické svobody otevřený, a proto se jeho dnešní chápání scvrklo do předpokladu, že když není svoboda,

tak není šťastný život. Život ale může být svobodný a šťastný v různých polohách. Pro spoustu lidí znamená absence občanských a politických svobod neštěstí, pro další to ale takhle nestojí. Když teď odhlédneme od tématu sexu i krásy — zajištěná práce, bezplatné vzdělání, spousta volného času, to se pro mnohé rovná štěstí. Tak to někteří lidé skutečně cítili, hlavně v období pozdní normalizace. Čím déle od traumatického roku 1968, tím to platí více.

Pro jedny se tedy svoboda zásadně zúžila, pro druhé ale rozšířila. Komu socialismus přinášel nový typ svobody?

Pro ženy přišlo nově právo a možnost pracovat bez ohledu na to, co si o tom myslí jejich manžel nebo otec. Mohly jít studovat obor, který chtěly, byly podporované v tom, aby studovaly i technické obory nebo medicínu, což do té doby nebylo běžné.

Bezplatná zdravotní péče pro všechny, zajištěná penze, zajištěná dovolená. Tohle všechno přišlo s režimem, který lidem garantoval lepší život, než měli předtím. Nemluvíme tu o bohatých, kteří byli vyvlastněni. To samozřejmě znamenalo velký problém a nechci to nijak podceňovat, ale byla to menšina. Pro ostatní nastoupila éra garantovaných sociálních práv.

Nešlo přece jen o bohaté. Ženy mohly jít studovat bez ohledu na to, co si myslí jejich otec, že by pro ně bylo dobré, ale ne bez ohledu na to, co si jejich otec myslí například o roce 1968.

Ano, ale já jsem teď mluvila o změnách, které přišly s nástupem komunistického režimu a po dramatických pohybech ve společenské struktuře, které se odehrávaly v dlouhých padesátých letech. Za normalizace, což je dobře známé, se právě přes znemožnění vzdělání dětí trestali rodiče za své protirežimní názory. To je samozřejmě hrozně špatně.

Proč se o těchto svobodách a pokroku v jistých otázkách dnes neučí na školách, proč se o tom všeobecně tak málo ví?

Každý nový režim dělá vše pro to, aby se v očích lidí legitimizoval. A ten, který se ustavoval v devadesátých letech, se legitimizoval skrze paradigma, že jsme každý svého štěstí strůjcem. Stát nám neměl nic garantovat, rozhodně ne do té míry, jako to garantoval režim předchozí. Všechno, co reprezentoval komunistický režim, se odvrhlo jako špatné. Bylo to tak snazší. Zrůdnost režimu nám připomínají i nejrůznější typy institucí, které nově vznikly a vetkly si totalitu třeba do názvu. A opět — mají

v mnohém pravdu, ale není to celý příběh. I proto dlouho nevznikaly výzkumy, které by tehdejší dobu zkoumaly z jiného pohledu a přinášely nuancované pochopení socialismu. Jednou z důležitých svobod je ale i svoboda bádání, a je to mimochodem i ve světovém výzkumu sociálních věd trend — dívat se kupříkladu na období světové války nebo autoritářských režimů plastičtěji. Nejen v binárním vidění — totalitarismus versus svoboda. Je důležité se dívat i na dějiny všedního dne.

Když jsme u svobody bádání — v Praze byl v roce 1921 založen celosvětově vůbec první univerzitní institut zaměřený na sexualitu. Československo má tak dlouhou a svěbytnou sexuologickou tradici. Proč jsme dnes, o sto let později, v některých otázkách genderu a sexuálního osvobození spíše pozadu?

Během normalizace se Sexuologický ústav výrazně navázal na stát a tato blízkost mu nadlouho zůstala. Byl to normalizační stát, který umožnil sexuologům léčit sexuální devianty třeba prostřednictvím kastrací. Za ty nás v nedávné době kritizovaly nejrůznější evropské instituce, protože jsme jednou z mála zemí, kde se pořád používají. V mnoha ostatních sférách sexuality, hlavně té hetero, došlo v devadesátých letech k velkým změnám. S objevením viagry se částečně vyřešily problémy, které do té doby Sexuologický ústav zkoumal a léčil. Dominantně šlo o sexuální dysfunkce heterosexuálních lidí, kteří měli nějaké potíže v sexu. Viagra odstranila erektilní dysfunkce, s jejichž nefarmakologickou léčbou měli sexuologové historicky úspěchy. Výrazně se zvýšila dostupnost informací o sexu; lidé přestali být závislí na sexuologických poradnách

nebo knihách Miroslava Plzáka. Ústav tak ztratil relevanci pro takzvané normální heterosexuály a těžiště sexuologické práce se přesunulo na deviace, popřípadě situaci trans lidí, což mu zůstalo dodnes. A dodnes je také mnoho sporů o tom, jestli je přístup českých sexuologů a sexuoložek správný. Stal se z nich zkrátka trochu úřad. Samostatný Sexuologický ústav taky před nedávnem zanikl a stal se součástí psychiatrické kliniky.

1952 — první výzkum ženského orgasmu, 1957 — legalizace potratů, 1961 — dekriminalizace homosexuality: to jsou i v západním srovnání docela brzy dosažené mety pokroku. Na jedné straně probíhaly v padesátých letech ty nejhorší vykonstruované monstrprocesy, na straně druhé tu byly zcela unikátní výzkumy. Jak je možné, že takové protichůdné události existovaly paralelně v čase?

Komunistické straně a režimu určité věci vadily, na ty se zaměřily a s těmi zametaly. Jiné jim ale nevadily, naopak je potřebovaly. Konkrétně medicínu, výzkumy a klinickou praxi. Výzkum ženského orgasmu začal díky tomu, že sexuologové byli přizváni k prozkoumání situace žen, které nemohly otěhotnět. Na jedné straně byl stát, který měl zájem na tom, aby se rodilo více dětí, více budoucích dělníků. Na začátku padesátých let šlo ze strany československého státu o velmi vágně formulovaný cíl. Nebyly tak detailně stanovené politiky, přesnější analýzy přišly později. Na straně druhé byli lékaři, kteří se v klinické praxi setkávali s ženami, které děti chtěly, ale nedařilo se jim otěhotnět. Doktorům bylo docela upřímně jedno, co chtěl stát. Bylo by jim nejspíš jedno, i kdyby stát o větší porodnost nestál. To se dělo tou dobou třeba v Polsku, které bylo v padesátých letech mírně antinatalitní. Socialistické Polsko chtělo všem lidem zajistit dobrou životní úroveň, a tak razilo linii, že se musí rodit méně dětí, jinak by to stát nezvládal. Doktor a stát zkrátka není stejná věc. Lékaři jsou typicky motivovaní snahou ženám pomoci.

Zkoumal se tedy za socialismu orgasmus i za účelem prozkoumání ženského potěšení a libida? Nebo by to bylo příliš odvážné tvrzení?

Částečně ano, ale nebyl to formulovaný cíl ve smyslu: jedeme do Františkových Lázní a prozkoumáme ženské libido. Spíš si gynekologové řekli: máme tu problém, tak k němu přizveme sexuology, což bylo na tehdejší dobu unikátní. Komunisty to nezajímalo, ale nezakazovali to.

Na Západě se v padesátých letech o orgasmu nemluvalo a vědecky se nezkoumal.

Je zajímavé, že se komunisti tolik báli osvobození na mnoha frontách, ale osvobození ženského těla a zkušenosti se nebáli.

Emancipaci žen naopak jasně deklarovali a z té deklarace nikdy neustoupili — stejně jako z mnoha věcí, které ji nesou. Vzdělání, zaměstnání, právo na interrupci, právo na rozvod. Režim samozřejmě neuznával a nectil politické svobody v pojetí západního liberalismu: právo volit ve smyslu vybírat si z vícero nezávislých politických stran, možnost cestovat, shromažďovat se a říkat svůj názor. Odhaluje se tu, o jak jiné oblasti života danému režimu jde především. Komunistům a socialistům vždy jde o welfare, tedy blahobyt ve smyslu sociálního státu. A zdraví a vzdělání do welfare patří.

Takže i sex.

Ano. Ale aby nedošlo k mýlce, na sjezdu KSČ soudruzi neřešili sex. Mnozí lékaři se s aparátčíky vůbec nepotkávali, strana neúkolovala lékaře a sexuology, co mají zkoumat. Panovala velká volnost, která je pro mnoho vědců dnes nepředstavitelná. V dnešní době musíme předkládat detailní priority výzkumu, jasně definovat cíle, přinášet zjištění kvantifikovatelným způsobem. V jistých ohledech byla svoboda ve výzkumu větší. Mám samozřejmě na mysli experty z lékařského prostředí, doktory a psychology. Filozofové a sociologové žili v jiné realitě. Troufám si říct, že mnoho vědců by dnes ocenilo tehdejší volnost. Možnost mít pouze intelektuální zájem a pak přijít s nějakým výsledkem.

Je tedy možné říct, že průkopníkem sexuálního osvobození byla východní Evropa?

Ano. Na Západě se v padesátých letech o orgasmu nemluvilo a vědecky se nezkoumal, potrat byl mimo zákon až do sedmdesátých a v některých evropských zemích až do osmdesátých let. Homosexualita byla na Západě rovněž dlouho trestná. Rada Evropy začala oficiálně volat po jejím odtrestnění až v roce 1981.

Francouzský filozof Michel Foucault popsal ve slavném argumentu sexuologii jako scienta sexualis, tedy vědu, skrze níž se vnímáme jako sexuální subjekty a jako takoví vnímáme sexuální identitu jako součást své podstaty. Jak československá sexuologie ovlivňovala sexuální život tehdejší společnosti? Byla tam přímá vazba?

Rozhodně. Sexuologové kromě klinické praxe psali knihy, působili v médiích: v rozhlase, v televizi, psali do *Vlasty*. Dnešní rétorikou: byli všude. Lidé u nás dodnes znají

Kateřina Lišková (nar. 1976) je česká socioložka. Pracuje v Historickém ústavu Akademie věd České republiky. Na Masarykově univerzitě spoluzakládala obor genderová studia. Působila také na Technické univerzitě v Berlíně jako Marie Curie Visiting Scholar, pracovala jako visiting scholar na Kolumbijské univerzitě a Newyorské univerzitě v New Yorku, jako Fulbright scholar působila na New School for Social Research a jako research fellow na Imre Kertész Kolleg v Německu. Přednášela na univerzitách ve Spojených státech amerických, Kanadě, Velké Británii či Austrálii. Její odborné práce získaly řadu mezinárodních ocenění, včetně ceny za nejlepší knihu udělované americkou Asociací slavistických a východoevropských studií. Věnuje se tématům genderu, sexuality a expertizy. Je zakládající členkou standupového Dua docentky, provázela seriálem České televize *Kronika orgasmu*. Je autorkou nebo spoluautorkou knih *Hodné holky se dívají jinak*, *S genderem na trh*, *Etnická rozmanitost ve škole*, *Politika touhy*, *Feministkou snadno a rychle*.

Miroslava Plzáka a Radima Uzla. Dnes jsou možná známí z pozdější estrádní činnosti, z televizní řachandy. Uzel ale kupříkladu mírnil morální genderovanou paniku, která zavládla v osmdesátých letech v souvislosti s tím, že mladé ženy měly sex bez závazků. Byl velmi otevřený a tvrdil, že ženy si nezávazné potěšení užívají a není důvod se plašit. Na Plzáka se zase nalepilo hlavně motto zatloukat, zatloukat, zatloukat.

On ale tvrdil, že to nikdy neřekl, a nenašel se důkaz o opaku. V knihách, které byly sice nesmírně genderově tradiční, co se roli muže a ženy v rodině týče, ale například razil do jisté míry rozumný argument — pokud jsou si lidé nevěrní, tak by s tím břemenem viny neměli protějšek obtěžovat. Tvrdil, že pokud chcete ve vztahu zůstat a navíc máte děti, tak ideálně nenaalujte svou vinu na partnera nebo partnerku.

Byla nevěra za socialismu jiná než dnes?

Nevěra byla celkem častá. A rozhodně je nevěra u nás dodnes méně stigmatizovaná než v některých jiných evropských zemích.

Šedesátá léta se obecně rámuji jako závan svobody. Co tato dekáda znamenala pro ženská práva?

Politické svobody, které se nakrátko objevily a pak zase po příjezdu tanků v srpnu 1968 skončily, zásadně ovlivnily to, co si myslíme o celé dekádě. Polevila cenzura, lidé mohli trochu více cestovat než předtím a potom, točily se výborné filmy a psaly se zajímavé knihy. Vedle toho se promýšlely nejrůznější reformy, včetně těch ekonomických, formulovala se nová rodinná politika, prodlužovala se mateřská. Šedesátá léta představovala postupný návrat k tradičnějším rodinným rolím a naopak neznamenala nějaký velký sexuální rozkvět. Ano, objevil se třeba striptýz. Je to ale super pokrok v sexualitě?

To asi ne, protože předpokládám, že tehdy sloužil hlavně mužům, tedy posiloval male gaze. Jak se tedy tehdy měly ženy?

Zajímavá byla třeba porozvodová situace žen. Normalizační režim na jednu stranu utvrzoval tradiční rodinu, byl to extrémně důležitý prvek...

V té době se utvrdila nukleární rodina jako ideální model?

Ano a ten úzký pohled na rodinu jako táta + máma + děti nikdy nezmizel. Zároveň je ale nutné říct, že autoritativní režim mohl třeba zakázat rozvody nebo potraty, ale neudělal to. Navíc zavedl přídavky na děti, což pomáhalo hlavně ženám. Znamenalo to,

že si ženy po rozvodu nepohoršily, některé si dokonce polepšily. To je z dnešního pohledu těžko představitelné. Rozvod typicky ožebračuje ženy. Za normalizace šlo o kontraintuitivní pohyby — zvýrazněná potřeba nukleární rodiny, ale i možnost manévrovacího prostoru pro ženy po rozvodu.

Normalizační období stran sexuologie označujete v knize za éru genderového thermidoru. Co si pod tím představíte?

Backlash. Revoluci vždy následuje protitlak. Když se odehraje širší společenská změna, některé lidi to vyděsí. Tak po revoluční změně společenských pořádků, které s sebou přinesl nástup komunistů k moci v roce 1948, a dlouhých padesátých letech, kdy se tyto pořádky zaváděly do praxe, přišla léta šedesátá a s nimi přehodnocování. Mnozí se ptali: je tohle ten socialismus, který jsme chtěli?

V dnešní době lze najít třeba paralelu s hnutím MeToo, které si mnozí vykládají nesprávně a brojí proti jakýmkoli změnám.

Ano, změny znejišťují. I ty, kteří by z nich mohli profitovat, nebo by jim minimálně posuny neublížily. Často i mezi takovými jsou nositelé „thermidoru“, strážci starých dobrých pořádků.

Jde tedy o archetyp, který se stále opakuje? Co onen backlash způsobuje?

Mnoho psychologů by se nejspíš shodlo, že většina společnosti chce mít klid a pořádek. Představa chaosu a změn nakonec nebývá nejkrásnější, i když mnoho z nás deklaruje touhu po vzrušení. Změny jsou v jistém smyslu protikladem k pohodlí. Takové to české „smrádek, ale teplíčko“.

Často podobný strach doprovází emancipační změny a vlastně všechny vlny feminismu.

Jak si tehdy vedl československý feminismus?

Z mého výzkumu vyplývá, že mnoho feministické práce odvedli muži vědci. Je ale důležité zmínit mou perspektivu, která se zaměřuje na expertizu. V knize se nedívám na ženský aktivismus, tam dělá výborný výzkum třeba Marie Láníková. Ženský emancipační standpoint tedy zastávali často muži, ale pochybuji, že by se některý z nich označil za feministu nebo by vůbec věděl, co tím dnes myslíme. Za socialismu byl srozumitelnější spíš výraz ženská emancipace. O feminismu jako takovém se začalo ve společnosti víc mluvit v devadesátkách, ale spíš pejorativně.

Výzkumem jste strávila roky. Jak se díváte na současný stav české debaty o sexu,

genderu, emancipaci, feminismu nebo třeba právech queer lidí?

Jedním slovem? Hruza. Mnoho špinavé práce odvedlo právě to devadesátkové očerňování feminismu. Feministka byla soudružka Kabrhelová, přišlo se s metaforou traktorky — takto prý za socialismu vypadaly ženy: asexuální, ztahané prací a v montérkách bez špetky elegance. Představa emancipované ženy se tak v očích lidí zformovala do mužatky na traktoru. K tomu se přidaly hlasy u nás uznávaných emigrantů, jako byl Škvorecký, který varoval před „harašením“, jež prý řadí ve feministicky zfanatizované Americe. Ať zleva, nebo zprava, feminismus byl sprosté slovo. Byla jsem sama aktivní v nejrůznějších sociálních hnutích a i v nich bylo naladění vůči feminismu podobné. Komplexnější odpověď by ale byla na další výzkum, který musí udělat zase někdo jiný.

Když si na závěr vypůjčím titul vaší knihy — nakolik je touha politické téma?

Velmi. V moderní společnosti zejména. Jakmile se ve společnosti produkuje více významů, je mnohem větší prostor tématu kolem touhy politizovat. Má to pozitivní důsledky — že se zavedou nové zákony, které větším skupinám lidí umožní větší svobody. Ale také negativní — že se třeba tematizuje osobní touha dvou žen nebo dvou mužů mít spolu děti a prostřednictvím zákonů se tomu brání. Politizace touhy má dva konce, je to dvoješčná zbraň. A co mi přijde na současném stavu věci nejen v Česku to nejsmutnější, je to, že někteří lidé sverepě brání ve svobodách jiným, přitom by sami o nic nepřišli. Máme ještě co dělat, a můžeme se uklidňovat leda tím, že jsme na tom líp než na Slovensku, v Polsku a Maďarsku. V Česku se dá pořád ještě žít, ale nejsme odvážný národ.

Atmosféra není odvážná.

Odvahy ve vlastních dějinách moc nemáme, nemáme „v genech“ pochodovat za práva jiných, postavit se za určité svobody. Že by někdo demonstroval v ulicích za lepší orgasmus nebo práva queer lidí, to u nás není běžné. Česko asi není a zatím nebude takové místo. Je ale potřeba říct, že onen backlash proti domnělé nadvládě genderové ideologie bohužel panuje všude. Abych však vyzdvihla něco pozitivního, v Česku se v poslední době otevřelo zásadní téma zneužívání moci a sexuálního obtěžování na školách. Ukazuje se, že takové případy vysoké školy berou vážně, a to je jistý posun. Doufejme, že nastane všude. ●

